

Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Ծ Ը

(Շաբ. տես. 1917 Բզմ. էջ 254).

ՔԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ աչքի զարնող յառկութիւն մ'ալ զգայուն խառնուածքն է:

Տանդէն պէտք է արտասուած ըլլայ զրելով Պրանչէսքա Ռիմինիցիին սրտաշարժ դրուագն և Ուկոլին կոմսին սարսափելի մահը: Միւտոն, որ կոյր էր, լալով զրել տուաւ առ լոյսն ուղղուած երգը. արտասուեց նաև Հովմերոս իլիականի վեցերորդ գրքին մէջ Հեկտորի առ Անտրոմաքէ հրաժեշտի ողջոյնին վրայ. Լացաւ Վիրգիլիոս Էնէականի իններորդ գրքին մէջ Նիսոսի ու Եւրիպի մահուան և մօրը կրած տառապանքին վրայ. լացաւ Ռոշուտ Լէորարտին՝ զրելով Փոնսալվոյի իռլոյնն առ Էլվիլա: Երաժշտութիւն և երգ, ասոնք են ահա ընդհանուր բանաստեղծութեան գեղեցկագոյն կտորները: Աստուածային կատակերգութիւնը համբաւական նուագահանդէս մ'է՝ որ ձայնները լոյս ու զոյն ունին: Ու Տանդէ Ալիկիէրի, դեռ այսօր ալ, ամենուռ մէջ, բանաստեղծական հանճարին ամենէն բարձր, ամենէն մաքուր ու ամենէն կատարեալ արտայայտութիւնն է, մտածման ըմբիշ մը՝ որ աստուածային երեք երգերուն մէջ նկարագրեց մարդկութեան բոլոր հրճուանքները, բոլոր ցաւերը, բոլոր յոյսերը: Իր բանաստեղծութիւնն ուրեմն տիեզերականն է. ինչպէս տիեզերական են Հովմերոսին, Վիրգիլիոսին, Շեքսպիրին, Կէօթէին քերթուածները, Ռայց Տանդէն ամենէն ալ գերազանց է, կամ գոնէ կը բազմի առանձին ու բարձր տեղոյ մը մէջ, ինչպէս արև մը առանց ընկերի:

Հովմերոսէն քսաններկու դար վերջ, տասնևչորս դար յետ Վիրգիլիոսի, ան նոր քաղաքակրթութեան մը ռազմիբան հանդիսացաւ, և իր քերթուածին մէջ հա-

ւաքեց ժամանակին բոլոր գիտութիւնը, արտայայտեց հոգին յուզող բոլոր կրքերը, երգեց մարդկեղէն արարածը տառապանքնող բաղձանքներն ու գաղափարները. երբեմն մարգարեական սրատեսութեամբ՝ հոգւոյ աչքերով կը դիտէ հեռաւոր ապագան:

Իրմէ վաթսուռ տարի առաջ՝ ծնաւ Աստիգիլի սուրբ ճգնաւորը, ամենամեծ գթութեամբ վառուած հանդէպ մարդկային բոլոր թշուառութեանց, և արարածներն ու իրեն իրեն եղբայր կոչելու աստիճան սիրահարուած անոնց, սրբուհի Քիարայէն կառուցուած եղէգներէ հիւզի մը մէջ, կը շարադրէր իտալական նորածին լեզուով այն «Արեգական Օրհներգ»ը՝ որ եռանդագին սիրոյ ու գեղեցկութեան երգ մ'է: Տանդէ, իր սեպհական հանճարին զօրութիւնը յայտնելու կէտին վրայ, յիշեց Թերևս Ս. Փրանկիսկոսի ամենաքաղցր երգը, ու ընտրեց այն լեզուն՝ որ նաև իրենն էր՝ անով յօրինելու կատակերգութիւնը: Հոն առատօրէն Թափեց իր հանճարին ճոխութիւնն և ամենէն աւելի ուղղափառ հաւատքին խանդավառութիւնը: Այնչափ սոստիկ էր իր սէրը առ աշխարհաբար լեզուն, որ Հացկերոյթ գործին մէջ զրեց այս յիշատակութեան արժանի խօսքերը. «շատեր կ'արհամարհեն իրենց աշխարհաբար լեզուն ու կը յարգեն ուրիշները. և բոլոր ասոնք իտալիոյ զգուշ լարերն են, որ անարգ քունի տեղ կը դնեն այս պատուական աշխարհաբարը, որ երբ անարգ քուն մ'ունի իր մէջը, այն է՝ որ կը ճնշէ այդ ճնացողներուն պոռնիկ թերիկն մէջ»:

Եթէ Տանդէ նոր բառերով ձոխացուց լեզուն, այն էր պատճառը՝ որ այդ լեզուն ընտրած էր համօրէն տիեզերքի վրայ խօսելու, այնպէս որ նա իր գաղափարներուն ձև տալու և աւելի ազդեցիկ կերպով արտայայտուելու համար՝ ստիպուեցաւ լատին լեզուին ու իտալական զանազան գաւառաբարբառներէն փոխ առնուլ, այս կերպով վաւերացնելով իրեն գործածած բառերուն հարազատութիւնը:

Մանաւանդ թէ իր հանճարն այնչափ բարձր ու իշխող էր, և բանապետեցական

ներշնչումն այնքան ինքնածին՝ որ երբ յարմար բառը Այն գտնեիր, իսկոյն զայն կը ստեղծէր։ Այն տոնն նոր բառը փայլակի մը պէս իր ուղեղէն ղուրս կը ցայտէր անակնկալ։ Այն վերջնապէս խտայեւրէնի համար ըրաւ այն՝ ինչ որ ըրաւ Դեմոսթենէս յունարէնի համար և կրկերոն լատիններէնի համար։

Իր բերթուածը, շարունակաբար առաջինէն մինչև վերջին երգը կարդացուած, լուսաւոր ու պանծալի յարաճում մ'է մինչև որ վերջը հասնի, երբ բանաստեղծին հոգին անսասման Արժանիքով միաւնայ դէմքին, ընթերցողը կը զգայ ծայրահեղ հրճուանքը։ Այն բոլոր երկնագունդերուն երաժշտութիւնները, այն բոլոր անբծութեանց պարերը, իրեն տեսած անլուր գեղեցկութիւնները, բաղձանքներու ազմուկ մը կը յարուցանեն, գորովալիլ ու եռանդազին փափագ մը դէպ ի բան մը՝ որ երկրաւոր չէ, որ մարդկային չէ։ — Աստուածային կատակերգութեան մէջ կը կարդացուի սիրով ու հաւատքով ճախացած հոգւոյ մը պատմութիւնը, որ կը բարձրանայ դէպ ի լոյսը։ — Իւրաքանչիւր ոք յետոյ հոն կը գտնէ ստուգապէս չեղածէն աւելի բան մը, այսինքն՝ իրմէ առաջ։ Միշտ Գարու խաւարին մէջ Տանդէն կ'երևի իրբն ամենանոր ճառագայթ մը՝ բայց այնչափ ուժգին, այնչափ պայծառ, այնչափ թափանցկուն, որ բոլոր իրերը, բոլոր արարածներն անկէ յուզուած՝ ազդուած են, և կը ցուցնեն յանկարծ իրենց ձևերուն ամբողջական մերկութիւնը, լուսաւորուած, գրեթէ լլկուած այն անողորմելի ու յարատե մեծ լոյսէն՝ որ կը զլանայ ստուերին զովացումը։

Այն միայն բանաստեղծը, այլ նաև մարդն ալ արժանի է փառքի։ Փյորոնիտիայէն վտարուած՝ հայրենիքը կը սիրէ ամէն բանէ վեր, ամօթէն կը մոռնչէ, բայց իրեն արձկած թշնամանալից խօսքերուն մէջ՝ կը գտնէր միշտ պայծառ ու դիւցազնական հաւատքը իր երկրին ապագային նկատմամբ, որ իր սրտին, մտքին և կամ թին համար գերազույն կրօնքն եղաւ։ Այն կը

յուսայ որ սրբազան բերթուածը, որուն մասնակցեիր են, ձեռք տուեր են երկրինքն և երկիրը, կարենայ սանձել այն անզթու թիւնը՝ որ ղուրս կը թողու զինքը գեղեցիկ փարախէն՝ ուր ինքը մանուկ ցնացաւ Դեմոսթենէս, վեց դար վերջ, ան կը միմիջարէ իտալիան փառքին ու հաւատքին երգով։

Աստուածային կատակերգութեան մէջ յայտնուած սատղարաշխական տեսութիւնները մոլար են, իր ժամանակին գրեթէ բոլոր գիտական կարծիքները մերժուած են այսօր, այսուհանդերձ բերթուածը կ'ապրի ու պիտի ապրի դարերու մէջ իբր անմահ գործ մը։

Թալմաս Գարիլ, ամենէն բարձր միտքը՝ որով Անգղիան կրնայ պարծիլ յետ Շէքսպիրի, կը գրէ. « Տանդէն բարոյապէս մեծ է, աւելի մեծ է քան ամէնքը, և կարելի է զինքը կոչել ամենուն սկիզբը... Եւրոպան շատ գեղեցիկ գործեր կատարած է, կատուցած է մեծ քաղաքներ, հիմնած է ընդարձակ կայսրութիւններ, խմբագրած հանրագիտականքներ, դրութիւններ, կարծիքներ և սովորութիւններ հնարած. բայց քիչ բան ըրած է որ կարենայ Տանդէի մտածումին հասնիլ »։ Ինչպէս կը տեսնուի՝ Էկլէթիկիզմի մեծ ծեղունին, մղուած իր բուն երևակայութեան ինչպէս միշտ՝ ճշմարտին վրայ ըզմայլելու, հոս աւելի կը բարձրացնէ բանաստեղծը քան գիտնականն ու փիլիսոփան, և չի նշմարեր ու կը մոռնայ թէ Տանդէի մտածութիւնը՝ Ս. Թոմասի, Արիստոտէլի, Պտղոմէոսի մտածումն է. չի անդրադառնար՝ թէ այդ մտածութիւնն այլ ևս համաձայն չէ արդի գիտութեան գիտութեան հետ, այլ միայն ճշմարտ է ու մեծ է հոն՝ ուր կը փնտռէ մարդկային հոգւոյն մէջ այն կրքերը՝ որ դեռ այսօր ալ զայն կը խռովեն։

Գիտնականին ըրածը՝ կը սատարէ ոչ միայն գիտութեան՝ այլ նաև մարդկութեան։ Գիտ մը, բանաձև մը, հնարք մը, որ կ'ապացուցանեն ճշմարտութիւն մը՝ կը նպաստեն յառաջագիտութեան՝ բայց

յետոյ, երբ անոնց առաջ բերած հիացման ծափահարութիւնը կը դադրի, անոնք պատմութեան մէջ կը ֆիսն իբրև պարզ յիշատակարան մը, հանքերու նման կը դասաւորուին, ժամանակագրական կարգով, ամենէն պարզէն մինչև ամենէն բարդը՝ նպագայ սերունդներուն ցուցնելու՝ դանդաղ բայց յարատև մարդկային բաբշըջութիւնը:

Մտերնիս բերենք քիչ մը անցեալը: Աստղաբաշխութեան պատմութեան մէջ, Կոպերնիկ խելամուտ կ'ըլլայ և կը հաստատէ արեակեղրոնի դրութիւնը, Գալիլէոս կը գտնէ Արուսեակին զանազան երևոյթները, Լուսնթագի արբանեակներն ու արեւուն բիծերը. Գիտիւք կ'ըմբռնէ և կը հաստատէ երեք հռչակաւոր օրէնքները: Նիւտոն անոնցմէ կը հետեցնէ տիեզերական ծանրողութիւնը. Լափլաս աշխարհի գրութիւնը կը հնարէ: Քիրխոֆ կը հիմնէ լուսապատկերային վեղումով: Հ. Սէքքի կ'ուսումնասիրէ կրկնաստեղներն և արեւուն բնագիտական կազմութիւնը. Լըվերիէ կրկնակ հաշիւներով կը գտնէ Պիւսիդոն մոլորակը. Սքիափարէլլի կը պարզէ ասուպներուն դրութիւնն ու կը յայտնէ Հըրտ մոլորակին տեղագրութիւնը:

Նմանապէս, շոգիին պատմութեան մէջ ժամանակագրական կարգով կը կարդանք Պապենոսի, Սափերի, Նիւկոմէնի, Վաթի, Ֆուլթոնի, Սափաթի, Ստէֆենսոնի անունները: Ելեկտրականութեան պատմութեան մէջ Ֆրանքլինի, Կալվանիի, Վոլտայի, Ամպէրի, Ումար, Ուերսէդի, Փաշլինովիի, Գրամմի, Ռուսսորֆի, Գալիլէոս Ֆէրրարիսի անունները:

Այսպէսնաև տարրալուծութեան մէջ Լափլասգիէն մինչև Պերթլոյ, բժշկութեան մէջ Գաղինոսէն մինչև Վիրխոֆ, բուսաբանութեան մէջ Գամբարտիւնէն մինչև Տը Կանդոլ, կենդանաբանութեան մէջ Քիւլլիէն մինչև Հեկէլ, Թուարանական ուսմանց մէջ Պիւթագորասէն մինչև Փուէնքարէ, կը գտնենք հարեւաւոր հոյակապ մարդիկ, հազարաւոր գործեր՝ որ իրենց հռչակի վայրկեանն ունեցած են, և հիմայ

ճճեկեր ու ժանեակներով զարդարուած՝ կը հանգչին հասարակաց մատենադարաններու մէջ: Ապագայ սերունդներն և ոչ իսկ անոնց տոհմոսները գիտեն, կը մոռնան անոնց հերինակներուն կրած աշխատանքը, ճիշտ ինչպէս մարդ՝ երբ չափահաս կ'ըլլայ՝ կը մոռնայ իրեն խօսիլ սովորելուն և միայնակ ոտքի վրայ կանգնելուն թափած ջանքերը:

Ընդհակառակն մեծ բանաստեղծին գործը, որ նպատակ ունի միայն զուարեացնել և ծնունդ է խանդի ու զգացման, չի ծերանար. Կարպի դարերու մէջ անկորուստարար ու անեղծ՝ երբ նոյն իսկ իր գեղեցկացուցած զաղափարները սխալ ըլլան:

Եւ սակայն գիտութեան գործը, երբ իր էջերուն մէջ պարունակէ անթիւտելի ճշմարտութիւն մը, քերթուածներէն, եւրաժշտութիւններէն, պատկերներէն ու արձաններէն աւելի թանկագին է:

Գիտութիւնը հաստատուն հրեղէն ժայռ մ'է՝ զոր գեղեցիկ արուեստները կը պննեն խոտերով ու ծագիկներով, քողարկելով անոր ներքին կազմուածքը, բայց երբ քիչ մը վրայէն քերութի, անոր բիւրեղեայ ողնայարի մէջ մի ոսկորները պիտի երևին խիտ և հոծ, և պիտի տեսնուի որ անոնք են՝ որ կը կրեն իրենց վրան գտնուած բուսականութեան ծանրութիւնը, և ստորեկրկեայ ծածուկ ընդներով՝ մնունգ և ջուր կը հայթայթեն անոր:

Քննենք հիմայ Տանդէի գործը, իր այս բանաստեղծութիւնը, ամենէն բարձրը՝ որ երեք յղացուած ըլլայ, ամենէն զօրաւորն ու ամենէն խորունկը:

*
*

Ո՛րքան մարդկային արտաբաններ ծունր կրկնեցին Տանդէի քերթուածին առջև, և ծոած մնացին խոլալու դիրքի մէջ, ինչպէս ճգնաւորն իր սաղմոսի էջերուն վրայ, իրաւքն՝ իրեն ընկերակցելով՝ հորիզոնը կ'ընդարձակուի, հետզհետէ երևան կու գան այնչափ գեղեցիկ ու նոր բաներ, կը

զգանք որ մեր մէջ կը թափանցեն ազնուաւ կան ու մաքուր զգացումներ, կ'ունենանք խորհրդաւոր յուզում մը՝ որ շատ կը նմանի անոր՝ զոր կը զգանք ալպեան վերելքի մը միջոց:

Ո՛ր հիւանդութիւնն եղաւ որ խլեց իրմէ զՍյան՝ զոր այնչափ կը սիրէր: Տանդէն լաւ բրաւ այդ մանը ծրարելով զաղտնիքի մէջ, օտարներու հետաքրքրութենէն ծածկելով անոր պատճառները, այս դէպքով իր Տիկինն եղաւ գերմարդկային արարած մը, վասն զի մարդիկ շատ աւելի կը յարգեն խորհրդաւոր անմատոյց իրերը, քան անոնք որ ալն յայտնի են:

Եւ ճիշդ Պէտթրիչի մասն եղաւ որ բանաստեղծին հոգին խորապէս յուզեց, ու մի է նոյն ժամանակ զրդեց զինքը ուսումը վերակսելու. դարձեալ ան եղաւ որ իրեն թելադրեց տեսիլը խաւարի ու լոյսի թագաւորութեանց մէջէն... « եթէ հաճի Նա, որով կ'ապրին բոլոր իրերը, կ'ենանք քանի մը տարի եւ տէ՛է, կը յուսամ անոր (Պէտթրիչի) վրայօք ըսել այնպիսի բաներ՝ որոնք երբէք ուրիշի մը վրայ ըսուած չեն »:

Ինծի կ'երևայ թէ բարիք մ'եղաւ, որ Պէտթրիչէ իր կենանք լրացուց իրիկուընէն առաջ. այս կերպով անոր հոգւոյն մէջ՝ որ ապրեցաւ՝ անայլալակ ու անեղծ մնաց այն ծաղկաւտ երիտասարդութեան, աչեւն ու սիրտը դիւթող այն գեղեցկութեան պատկերը: Բաւ էր որ ան՝ ինքզինքը ամփոփելու դիրքով՝ դէմքը ծածկէր ափերուն մէջ, վերստին տեսնելու համար զայն այնպէս ինչպէս որ եղած էր իր մեծագոյն գեղեցկութեան ժամանակ ու այդ տեսիլէն քաղելու բանաստեղծութեաննիւթեր: Եթէ Պէտթրիչն ընդերկար ապրած ըլլար, չափաւաս տարիքէն անդին անցնելով՝ իշխանու համար դէպ ի ծերութիւն, այսօր մենք պիտի ունենայինք « Նոր կենանք »ը, բայց ոչ գուցէ իրեն գերազանց երգերը: Մեծ ցաւէ մը է ամենամեծ սէրէ մը ծնաւ ուրեմն Տանդէի քերթուածը:

Եւ դեռ աւելին կայ. եթէ Տանդէն իրապէս իրեն ժառանգած ըլլար Պէտթրիչէն,

պիտի չհռչակէր զայն քերթուածին մէջ, վասն զի սէրը՝ թէ է ըլլայ ամենասաստիկ՝ երբ կը վայելուի, կը փոխէ բնութիւնը: Չեոք բերել սիրած կինը՝ ընտանիք կազմելու տենչով՝ ստուգել մեծագոյն վայելքներէն մին է՝ զոր կարելի է մարդս ունենալ, սակայն կեանքի յեղափոխութիւնը կը հետեի անոր, կը մաշեցնէ ու կը ջնջէ մեծ մաս մը այն երևաւկայութիւններէն՝ զոր միտքը հիւսած էր սիրելի արարածին շուրջը:

Ուրեմն բարիք մ'եղաւ որ Տանդէ չամուսնացաւ Պէտթրիչի հետ, ու արուեստին համար մեծագոյն բարիք մը՝ որ ան մեռաւ ծաղիկ հասակի մէջ:

Այս դէպքով կոյցաւ նա մինչև վերջին օրն իր հոգւոյն մէջ անաղարտ պահել սէրը՝ զոր Պէտթրիչէ, տակաւին մանկիկ, ներշնչած էր իրեն: Կը յիշէր երբ ան կ'երևակայէ իր սիկնոջ առջև ըլլալ՝ փաւարանի զազաթին վրայ, իր հոգին հըրճուանքով լին է, իր սիրտը « զգաց հին սիրոյն մեծ զօրութիւնը », է բուռն փաւարանը կը յայտնէ իրեն « նախկին բոցին նշանները »: Իր քերթուածին այս կէտին մէջ Տանդէն մարդ է՝ սիրահարուած մարդը, որ կը զգայ նորէն այն յուզումը՝ որ կրեց առաջին անգամ տեսնելուն իր Պէտթրիչէն « վայելչապէս խոնարհութիւն ըզգեցած, իշած երկրիս վրայ հրաշքներ ցոյց տալու »: Նա անարատ պահեց անոր փաւարանն ու յիշատակը, է որովհետեւ զայն ստանալու տենչն երբեք չիրականացաւ, իր բոլոր արտին զգացումով անոր ընծայեց գեղեցկութեան, իմաստութեան ու բարոյութեան բոլոր այն արժանիքները՝ որոնք մարդկային արարածը կը հաւասարեցնեն կատարելութեան խորհրդանշանակին: Տանդէն իր դստեր անունը դրաւ Պէտթրիչէ, և ան եղաւ որ միխիթարեց զինքը իր օրհասական տաճարային մէջ, և յիշեց թերեւս՝ այդ գերազայն ժամուն՝ իր առաջին սիրոյն միւս ճառագայթաւոր դէմքը:

Շար.

Թարգ. Ն. Ս. Տեր-Մովսէսեան

1. Տանդէ - Նոր կենանք (Vita Nuova), 19.